

ӘОЖ 82.091(574.1)
ГТАХР 17.01.91
DOI 10.37238/1680-0761.2023.92(4).77

Мутиев З.Ж., Мұханбетова Ж.Ө.

М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал, Қазақстан

E-mail: zinulla_mutiev@mail.ru, janim.03.95@mail.ru

БАУЫРЖАН ҒУБАЙДУЛЛИННИҢ ЖАЗУШЫЛЫҚ ШЕБЕРЛІГІ, КЛАССИКАЛЫҚ ПРОЗАҒА БЕТБҰРЫС

Аңдатпа: Мақалада қазіргі прозаның көрнекті өкілі Бауыржан Ғұбайдуллиннің жазушылық шеберлігі оның әдеби шығармашылығына талдау жүргізу арқылы баяндалады. Авторлар жазушының «Қысқы орман», «Жазда жауған бұршақ», «Шортан», «Кие», «Бір түнгі жалғыздық», «Биленбеген вальс», «Қар жауған күн – Жаңа жыл», «Етікші», «Ортақ ерлік», «Алғашқы һәм ақырғы аңшылық», «Аман бол, Арлан!», «Ұялақ махаббаттың ғұмыры ұзақ» атты әңгіме, новелла және мысалдарын тақырыптық-идеялық тұрғыдан таратып талдап, адамзаттың ортақ үйі, ортақ мекені саналатын табиғатқа, жыл мезгілдеріне арналған табиғаттағы тылсым құбылыстардың әсемдігін сөз ететін, қоғамдағы адам, заман өзгерісін, қазіргі кездегі қоғамдық-әлеуметтік мәселелерді көтеретін, гашықтық, нәзік сезім, махаббат мәселесіне арналған туындылар есебінде бағалайды. Жазушының қай әңгімесін оқысаңыз да өмірдің өзінен алынған шынайы оқиғаларға құрылады деген түйінге келеді мақала авторлары яки Бауыржан Ғұбайдуллинді қазіргі дәуірдің, заманның мәселелерін терең түсіне білетін, жан-тәнімен сезіне білетін және оны өзінің көркем шығармаларына арқау ете білетін, терең тынысты психолог жазушы, қабырғалы қаламгер ретінде таниды.

Кілт сөздер: классикалық проза; шағын жанр; сюжет; қаламгер; повесть; новелла; интерпретация; пафос; образ; мифтік таным.

Kipicne

Проза жанрында балалар тақырыбына қалам сілтеп біраз тәжірибе жинақтаған жазушы Б. Ғұбайдуллин бертін келе үлкен прозаға бет бұрды. Шағын оқиғалы, ықшам сюжетті әңгімелер жазуға әбден машықтанған прозаик қаламынан төрт аяғын тең басқан, көктеуі келіскен көркем шығармалар туа бастады. Тақырыптық-идеялық мұраты айқын, мазмұны бай, көркемдік қуаты толысқан рухани дүниелердің табиғатына назар аударушылар жазушы туындыларына өз бағаларын бере бастады. Аз жазса да саз жазатын Б. Ғұбайдуллиннің шығармашылығы туралы дуалы ауызды қазақ қаламгерлері өз пікір-пайымдарын айтып та үлгерді. Мәселен, ақын, Қазақстанның Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, халық жазушысы Қадыр Мырза Әли Бауыржан Ғұбайдуллинді Қазақстан Жазушылар одағына мүшелікке қабылдау жөніндегі жазған кепілдемесінде: «Бауыржан Ғұбайдуллин – әдебиетке үлкен жауапкершіліпен, жақсы дайындықпен келген қаламгер» [1, 3 б.] – десе, енді бірде «Бауыржанның «Кие», «Шортан», «Ортақ ерлік» және «Бір түнгі жалғыздық» атты әңгімелерін оқып шықтым. Классика! Оның «Бір түнгі жалғыздығы» «Жарық дүние жаратылғалы бері тағы бір таң атып, тағы бір күн батты» деп басталады. Осы басталуының өзі классика, мүйізі қарағайдай классиктердің өздері бұлай бастай алмайды» [2] – деген тұжырымға келеді.

«Қазақтың Қадырының» бұл пікірі жайдан жай айтылмаса керек-ті. Өйткені Бауыржан Ғұбайдуллиннің прозалық туындыларын оқи отырып, шынында да оның классик жазушыға тән сипаттарды игеруге ұмтылысын аңғаруға болады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Оқырман қауымның Бауыржан Ғұбайдуллиннің жазушылық өнерін, әдеби шығармашылығын кеңінен танып-білуге бірден-бір себепші, мұрындық болған және оқырмандар арасында жылы қабылданған кітабы - «Биленбеген вальс». Кітапқа «Қысқы орман», «Жазда жауған бұршақ», «Шортан», «Кие», «Бір түнгі жалғыздық», «Биленбеген вальс», «Қар жауған күн – Жаңа жыл», «Етікші», «Ортақ ерлік», «Алғашқы хәм ақырғы аңшылық», «Аман бол, Арлан!», «Ұялшақ махаббаттың ғұмыры ұзақ» атты әңгіме, новелла және мысалдары енген.

Жазушы шығармаларын тақырыптық жағынан сараласақ, шығармалар арқауы - адамзаттың ортақ үйі, ортақ мекені саналатын табиғатқа бағышталумен бірге сол табиғаттағы тылсым құбылыстардың әсемдігін сөз етумен қатар жыл мезгілдеріне арналған. Сонымен бірге қоғамдағы адам, заман өзгерісін, қазіргі кездегі қоғамдық-әлеуметтік мәселелерді көтеретін, ғашықтық, нәзік сезім, махаббат мәселесіне арналған туындылар.

Жазушының «Бір түнгі жалғыздық» атты әңгімесі нидерландтық философ-рационалист, натуралист Спинозаның «Адамзат табиғаттың бір бөлігі болғандықтан, оның заңдарына бағынуы тиіс» деген тұжырымымен басталады. Бұл әңгімесінде автор орманшы қарияның жалғыз түндегі ойлары арқылы еңбекке баулу, табиғатты аялау, атамекен мәселелерін қозғайды [3].

Әңгімеде қария теледидар қосып жаңалықтардан Тәжікстандағы қарулы қақтығысты естіп «Құдай-ау, тәжік пен тәжік тіл табыса алмай, қашанғы қырықпышақ болады бұлар?.. Бір ұлт, бір халықтың жік-жікке бөлініп, бір-біріне қару кезеніп, бірін-бірінің қанын төгуден тайынбауы не жақсылық дейсің? Досқа таба, дұшпанға күлкі болудың ең сорақысы осы шығар. Е-е-е, Жасаған ием, оның бетін жел сөзге ергіш, ру-жүз деп жікке бөлінгіш біздің қазақтан әрі қыла гөр!» [4, 43 б.] деп күйіне ойланады.

Қайтерсіз енді, бұл да бүгінгі күннің шындығы, әлемнің бір-біріне қару алып, қан майдан ашуы. Екіншіден, қазақ халқының бойындағы аңғалдықтан, ру мен жүзге бөлінушіліктен сақтандырады. Жаңалықтардан соң жіберілген тырдай жалаңашқа жақын қыздардың одыраң-одыраң еткен биі қарияның ашуына тиеді. «Өй, өңшең антұрғандар! Осыны да би деп, өнер деп...» [4, 43 б.].

Бұл да болса қоғамдағы ащы дерт. Қазіргі кездегі жастардың батысқа еліктеп, өнердің де жаңа модернистік сипатына ілесіп, ұлттық мәдениеттен ажырауы.

«Апыр-ай, э, ауылдағы жаман құрдастар мені, «Әбіл күнінен бұрын алжыды. Қартайғанда шыбын бағып, әрі тышқыншылап кетті» дейтін көрінеді. Ай, шыбын мен бал арасының арасы жер мен көктей, ал терісі бағалы аңдарды қолда өсіргеннің пайдасы көл-көсір екенін ол ақымақтар қайдан білсін! Әйтпесе, қысылғанда менен қарыз сұрап келетін алдымен солардың өздері» [4, 45 б.] деген қария тағы да қоғамдағы ащы шындықты тағы бір қырынан тұспалдап айтып, жетеге жеткізіп отырғаны анық.

Қариялардан бастап кәсіппен, жаңа іспен шұғылданған жанды қолпаштап, қолдаудың орнына жындыға балап, өзге әлемнің тұрпаты ретінде көреді. Екінші мәселе, халықтың ауыр тұрмысы, қарыз сұрап күнелтуі. Еңбектен қашу, жаңа қоғам талабына бейімделе алмау - қазіргі кезде де белең алып тұрған мәселе осы емес пе?

Желмая мініп желдіртіп, халқына шұрайлы жер іздеген Асан Қайғы іспетті бас кейіпкер де жас күнінде ауылын Бәйтерек ауданына қарасты Көкорай ауылына қоныстандырады. Жаңа мекендері құтты қоныс болып, бұлармен бірге қоныс аударған қариялардың көпшілігі ақиреттік сапарға кетерінде «сүйегімді атамекенге жеткізіндер» дегені болмаған.

«Бір түнгі жалғыздық» әңгімесі арқылы автор жаһандану кезеңінде өмір сүріп жатырған қоғам дертін көркем тілмен сипаттап, оқырманына ой салады. Әңгіменің негізгі идеясы қарияның бүгінгі жастарға Құдайды ұмытып, қоршаған ортаға зиян тигізіп, тіршілік етер мекенін, табиғатқа жасап жатырған қиянатын түсіндіру, табиғатты, қоршаған ортаны аялауға, әр адамды, тіршілік пендесін соңына өшпес іс қалдыруға шақырады.

Әңгіме «Ей, Тәңірімнің пендесі, тектілігінді таныын, мықтылығыңды мойындайын, жасампаздығының жылнамасышы болайын, соңында өшпес із, өлмес іс қалдырып көрші!» [4, 54 б.] - деген пафосты екпінмен аяқталады.

Жазушының «Етікші» деп аталатын мысалы қысқа жазылғанымен қазіргі жастарды кәсіп таңдау, қызыға еңбек қылу, адал еңбектенуге үндейтін шағын шығарма.

Қысқа ғана жазылған бұл мысал істеген ісінді аяғына дейін жеткізіп, мұқият, еңбекқор, не ішіп не жесең де адал тұрып, адал жүр деген ой салады.

Жазушы мерзімді басылымдарда жарық көрген бір сұхбатында:

« - Бұрынырақта жазылған бір мысал-әңгімеңізде етікші образы арқылы болашақ ұрпақты еңбекке тәрбиелеудің өнегесін баяндайсыз. Сондай-ақ осы шығармада биліктегілердің өз ісіне салғырттығын, ортақ шаруаға орашолақтығын әшкерелейсіз. Сыныңызға іліккен сол кейіпкерлер қазір өзгерді ме?

- Шынымен де, етікшінің ұқыптылығы, еңбекқорлығы өз міндетіне адами да, кәсіби де тұрғыдан үлкен жауапкершілікпен қарайтындығы, төл миссиясын ақ-адал атқаратындығы кім-кімге де үлгі боларлықтай. Қазақ арасында «Адал кәсіптің жаманы жоқ» деген мәтел бар. Еңдеше, мүйізі қарағайдай саясаткерлердің өздері етікшіден біраз жақсы қадір-қасиет жамай алады» деп аталмыш мысал-әңгімесі арқылы билік басындағыларды сынап, қарапайым кәсіп иесі етікшіден үлгі алуға шақырады.

«Ең парасатты проза – дәл және қысқа жазылған проза» деген А.С. Пушкиннің пікіріне сүйенсек, қаламгердің жеке дара қолтаңбасы дараланып тұрған тұсы да осы.

Жазушының табиғат, су мекенділері туралы әңгімелері оқырманын өсімдіктер мен жануарлардың сыртқы әлемімен, орман өмірімен және жылдың әртүрлі уақыттарында байқалатын табиғаттың маусымдық құбылыстарымен таныстырады. Олардың қатарына «Қысқы орман», «Шортан», «Қар жауған күн – Жаңа жыл», «Ортақ ерлік», «Алғашқы һәм ақырғы аңшылық» әңгімелерін жатқызамыз.

Қазақ тілінің сөздігінің барлық тіл байлығын қолдана отырып, табиғаттың, қыс мезгілінің әртүрлі көріністеріндегі керемет сипаттамасын Бауыржан Ғұбайдүллиннің «Қысқы орман», «Қар жауған күн – Жаңа жыл» атты қысқа әңгімелерінен табуға болады.

Автодың таңқаларлық жеңіл және түсінікті сөз саптауының нәтижесінде табиғатқа арналған прозасы композитордың музыкасы сияқты, оқырманды қазақ табиғатының, орман мекенінің тірі әлеміне қысқа сәтте жеткізеді.

Жазушы, Қазақстанның Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Қажығали Мұханбетқалиев: «Қысқы орман» – таза классика! Бұл әңгіме қысқы орманның нағыз классикалық образы. Қандай пәктік! Қандай тазалық! Қандай шынайылық! Қандай поэтика!» [4, 3 б.] деп бағалайды.

Жазушы «Қысқы орман жаздағыдай сәл жел соқса болды, бірді-бірге соғып, жапатармағай шулап қоя беретін жапырақ атаулыдан мүлде азат. Сонысына қарап мен кейде қысқы орманды өмірдің ащысын да, тұщысын да көп көрген, басынан көп жайтты өткерген, көңіл сарайына көп түйген, кеуде-сандығына көп керектіні жиған қазына қарияға ұқсатамын» [4, 5 б.] деп қысқы орманның тыныштығын, тазалығын жанына жалау қылады. Қысқы орманнан көпті көрген қариялардың бойынан табылатын асыл қасиеттерді көреді.

Ал бірде «Ал көз жетер жердің түгелдей еш қылаусыз ақ ұлпаға бөленгенін, айналаңның аппақ әлемге айналғанын көріп тұрып, мен кейде қысты періштейдей пәк бейкүнә сәбиге теңеймін» [4, 5 б.] дейді.

Жазушы осылайша табиғат пен адам жанын, адам бойында кездесетін бағалы, құнды қасиеттерді салыстыра қарайды.

Бұл әңгімесінде автор Қызылжар маңындағы Жезбұға көлінің тарихына да тоқталып өтеді. Жезбұға көлінің тарихын «Алғашқы һәм ақырғы аңшылық» әңгімесінде толық баяндайды.

«Алғашқы һәм ақырғы аңшылық» - негізгі тақырыбы табиғатты, жан-жануарларды аялау, қорғау болса да, қазіргі қазақ прозасында жиі қолданылып жүрген интерпретация құбылысын қолданып, автор өзінің туған мекені Жезбұғы көлінің атауына тоқталып өтеді. Ескі бір заманда сүйгеніне ұзатылып бара жатырған Жезбұғы сұлу қанды қол Елбұзар есімді қарақшыға тап болып, сүйген жарынан айырылып, келін атаңбай жатып, жесір қалған Жезбұғы сұлу шашын жайып жіберіп, үшбу көлге батып, жарық дүниемен қоштасқан. Сол кезден бастап осы көл Жезбұғы аталып кеткен.

Автор сонымен қатар, бұл шығармасында тағы бір Батыс Қазақстан өлкесіндегі елді мекеннің атауына да тоқталады. Жезбұғыға құда түсіп, қалыңдық етіп алып келе жатырған жігіттің төресі - Шалқар есімді жігіт Елбұзардың қарақшы тобының қолынан Сасай тауының маңында жан тапсырған, сол кезден бастап сол маңдағы көлді Шалқар деп атап кетсе керек. Қазіргі Батыс Қазақстан облысы Теректі ауданына қарасты Шалқар көлі.

Аталмыш әңгімесінде қызметтес Әлібек, Сағимен алғашқы рет аңға шығып және сол аңшылық ермегінің соңы болған кейіпкердің табиғатты аялап, қорғау, зиян тигізбеу туралы ойлары маза бермейді. Ең алғаш бұл ойы аңшылыққа келген ауылынан қараша қаздың етінен салыған асқа отырған тұста келеді. Аңға шыққан жолда Назар есімді фермердің жас баласының титімдей үйректі қанжығалағанын көргенде ойына тағы да табиғат тіршіліктеріне зиянын келтірмеу қажеттігі оралады.

«...Осы титімдей үйректің жанын жәһанамға жіберу мына бозөкпеге не үшін керек болды? Бесіктен белі шықпай жатып, мылтық ата алатындығын, сөйтіп, табиғатқа қиянат жасауға қабілетті екендігін дәлелдеу үшін бе? Әйтпесе, тап осы бір тұтам құсты шаруасы шалқыған мына тоқ үйдің адамдарын айтпағанда, итінің өзі жемек түгілі, иіскемейді де. Бозабала мерген, балапан үйрек... Екі жас өмір бірі-біріне қиянат жасап, бірінің өмірін екіншісі ыстық қорғасынмен түйіндеп, нүте қойды. Кімге керек еді осы қиянат, не үшін керек еді осы ойсыз әрекет?» [4, 97 б.].

Автордың оқырманға қойған сауалдары орынды. Бұрынғы кезде ата-бабамыз аңшылықпен ашықпас үшін айналысқан немесе жыртқыш аңдарды ғана аулаған. Ал, қазіргі кездің аңшылары ермек кұрып, табиғатқа, табиғаттың жаратылысы аң-құстарға қиянат жасауда.

Жазушының «Қар жауған күн – Жаңа жыл» атты әңгімесінде бас кейіпкер алғашқы қардың түсін жаңа жылмен теңейді. Өйткені жаңа жылда халық жаңа өмірге қадам басып, ескі жылдың өкпесін ұмытып, араз адамдар достасып, келер жылдан жаңа үміт күтеді, жаңа мақсат қояды. Автордың бас кейіпкері де аппақ қарды пәктіктің, жанашылдықтың, тазалықтың символы ретінде алады. Сонымен бірге, автор қыс мезгіліндегі қазақы салттың бірі соғым сою әдетін де әдемі сипаттайды.

«Алғашқы һәм ақырғы аңшылық», «Бір түнгі жалғыздық» әңгімелерінде табиғат, жануарларға екі аяқты адамның қолымен жасалған қиянаты туралы болса, «Ортақ ерлік» атты әңгімесінде аш бөрі тобының екі аяқты адамға жасаған қастығы баяндалады. Әңгімеде Берікбол отбасының қыстың күні көрші ауылға қонақтап барып, ат-шанасымен қайтар жолда аш қасқырлар үйіріне тап болып, отағасы Берікбол батыл шешім қабылдап, әйелі мен баласын аман алып қалады.

Қасқыр үйірінің қоршауында қалғанда Берікболдың ойына «Қатын жолда, бала белде» деген қазақтың ескі нақыл сөзі түседі, бекініп әйеліне өз ойын түсіндірген тұста, әйелі баласын аяп, қасқырдың ортасына өзі-ақ түсем деп шешеді.

«Ер деп жүрсем, ез екенсің ғой. Екеуміз отырып, қаршадай баланы қасқырға жем қылғанша, мен-ақ қалайын!» [4, 86 б.] осы сөздері Берікболды қажап, Берікбол ат тізгінін әйеліне тапсырып, арбадан аунап түседі.

Әйелі мен баласы әуірімдеп ауылына жетіп, құтқаруға шыққан көршісі Берікболдың дал-дұлы шыққан киімдері мен жағы қарысып қалған жас бөрінің қанқасын ғана көреді.

Бұл әңгімедегі ой-түйін - автор қашанда ер адамның отбасы үшін құрбан болуға дайындығын, ар-намыс үстінде құрбан болар сәттерін, азаматтық ерлігін айтуды мақсат еткен тәрізді.

Бөрі мотиві қолданысының қазақ прозасында қалыптасқан дәстүрлі жолы да бар. Оған мысал ретінде осыған дейін жарық көрген М. Әуезовтің «Көксерек», М. Мағауиннің «Қасқыр – Бөрі», А. Алтайдың «Киллер Сауысқан», М. Мәліктің «Бассыз бөрі», М. Балмолданың «Бөрінің өлімі» т.б. айтуға болады. Қазақ танымында бөрі туралы мифтік таным жетерлік. Жазушының аталған шығармалармен етене таныс екендігіне «Аман бол, Арлан!» атты әңгімесінен көз жеткіземіз.

«Аман бол, Арлан!» әңгімесін жазушы қазақтың тұңғыш ғашықкері Тоқтар Әубәкіровке арнайды. «Қасқыр да қас қылмайды жолдасына» деген халық даналығына кереғар сюжет құрады. Жас бөрі өз үйірінен көңілі қалып, жалғыздықты серік етеді. Алайда жалғыздық Құдайға ғана жарасқан, ол өзі сияқты үйірінен қашқан көкшоланға тап болып, екеуі серік бола бастайды.

Алайда өз мекенінің батыры, мерген бөрісі атанған екі жолдас жалығып, қоныс ауыстыруды ойлайды. Жаңа қоныста екеуін ақырған алып - қоңыр аю қарсылайды. Аюдан қорқып, серігі сыр беріп, қаша жөнеледі. Осы тұста Арлан көңілі дастан да қалады.

Әңгіменің негізгі идеясы достық, жолдастық қасиеттерге берік болу. Автор символдық мәнде Тоқтар Әубәкіровті қандай қиындыққа болса да көштің алдында жүретін, жалғыз жүріп үлкен белес пен биіктерді бағындырған Арланға теңейді.

Осы уақытқа дейін бөрі қазақ қоғамының рухын көтеру символына айналғанын байқауға болады. Тағы бір айта кететін жайт, мифтің өзін белгілі бір автор шығарған күнде де жазушы негізгі қалыптасқан идеялардан алыстай алмайды.

Зерттеу нәтижелері

Б. Ғұбайдуллиннің «Биленбеген вальс» жинақағына енген «Ұялшақ махаббатың ғұмыры ұзақ» атты әңгімесінің бас кейіпкері студенттік шағында Тоқтар Әубәкіровпен кездесу кешінде болады. Біздің жобамыз бойынша «Ұялшақ махаббатың ғұмыры ұзақ», «Аман бол, Арлан!» әңгімесінде бас кейіпкер – баяндаушы-автордың өзі. Студенттік кездегі кездесудің әсерінен автор Тоқтар Әубәкіровке арнап осы әңгімесін жазса керек.

«Биленбеген вальс» жинағына жазушының махаббат тақырыбына арналған әңгімелері де енген. «Жазда жауған бұршақ», «Биленбеген вальс», «Ұялшақ махаббатың ғұмыры ұзақ» әңгімелері жазушының нәзік сезім, адам бойын алып ұшып тұратын белгісіз бір тылсым күш махаббат тақырыбына арналған, студенттік кездің суреттері.

«Жазда жауған бұршақ» әңгімесінің бас кейіпкері – жазушының өзінің туған жері Қызылжар ауылының тұрғыны. Студент жігіт жазғы демалысқа шығып, ауылына келген сәтте әскерге бірге аттанған сыныптас Қалқаман досының өмірден өткенін естиді. Автор жалындап тұрған жастар құрбан болған, қаншама аналарды зар еңіреткен соғыс атаулы шайқасқа қарсы.

«Қарғыс атқыр соғыс атаулы! Көрінде өкіргір, Ауған соғысы!.. Сенің кесіріңнен қаншама бұлақ суалды, қаншама жас өмір қуарды, қаншама АНА зар еңіреп жылады...» [4, 20 б.].

Назерке де Ауған соғысының құрбаны болған Қалқаманның сүйіктісі, ғашығы еді. Қалқаман досының жазған күнделігі арқылы жазушы Назерке есімді қыз екеуінің кіршіксіз таза, мөлдір махаббатырын баян етеді. Назеркенің Қалқаманға деген ыстық сезімін, жалынды махаббатын автор табиғатпен байланыста керемет суреттейді.

«Кей-кейде табиғаттың өзі де ерке қыздың мінезіндей құбылмалы ғой, тәйірі. Аяқ астынан жаңбыр ширақ сіркіреп қоя берді де, соңы үлкендігі кішігірім түймедей бұршаққа айналды...

...Табиғаттың тосын да долы мінезі дара қайыңға да оңай тимесе керек. Әп-сәтте ұйпа-тұйпасы шығып, әлденеше жапырағынан айырылып, үш-төрт бұтағы сынған. Шымыр бұршақтан сау қалған жапырақтарының бойымен таңғы шықтай мөлдір тамшылар сырғанап келіп, қайың түбіндегі шалғынға құлап, көзден ғайып болуда. Бәлкім, бұл бейкүнә мөлдір тамшылар дүниенің астан-кестенін шығарар табиғаттың қатал құбылысының алдында дәрменсіздік танытқан дара қайыңның көз жасы шығар. Әлде осындай қиын-қыстау кезеңде сүйеу болар сүйген жарын, сыңарын аңсаған, қимасын, өмірсерігін сағынған сағыныш жасы ма?.. Күнделікті оқып болып, кеудесіне басып тұрған Назеркенің де жүзіне жас жүгірген. Кірпіктерін қаққан сайын бір-бірінен айнамайтын мөлдір тамшылар бірін-бірі қуалай жөнеледі» [4, 21-22 бб.].

Бауыржан Ғұбайдуллин жаңбыр-бұршақ аралас жауған ауа-райынан кейінгі орман ағаштарының күйін сүйіктісінен айырылған Назеркенің ішкі сезіміндей, адам бойындағы алай-дүйлей күйге теңейді. Назеркенің ішкі толқынысына үңіліп жатпайды, ағаштардың жапырақтарынан айырылып, жаңбыр мен бұршақтан қалған тамшыларды іштей үзілген үмітке, өксіген көз жасындай көреді.

«Биленбеген вальс» әңгімесінің бастауын жазушы Мұқалағи Мақатаевтың:

Махаббат бақыт емес қонатұғын,

Түлкі емес ойдан, қырдан шолатұғын.

Махаббат кездеспейтін керемет бір,

Өмірде бір-ақ рет болатұғын... деген өлең жолдарымен бастайды.

Әңгімеде шынайы образдар арқылы қазіргі қоғамда кездесетін опасыздық, сатқындық, бақытты сәттерді кеш түсіну сынды өмір құбылыстарының суреттері қылаң береді.

Бақытжан есімді әскерде Отан алдындағы борышын өтеп жүрген жігіттің еліне он күндік демалысқа келіп, сөз байласқан сүйіктісінің тұрмысқа шығайын деп жүргенін естігенде қыз атаулыдан көңілі қалып, қалған күндерін жабырқаумен өткізеді. Алайда осындай қиналған шағында Гүлдәурен есімді қыздың ғашықтық сезімін аяқ асты етеді. Екеуінің арасында биленбей қалған вальс үстінде қыздың батылдық танытып «Маған сенсең, мен сені күтіп алатын едім. Менің солдатым бол!» [4, 71 б.] деген тілегін қабыл алмай, жігіт әскерде қалған бес-алты айдың ішінде Гүлдәуренді ойлаумен болады.

Әр түңерген қара бұлттың артынан күн шығатыны секілді Бақытжанның да жүрегін жылытып, қайтадан бойына күш-қайрат әкелген Гүлдәуренге деген махаббаты еді.

Ал, «Ұялшақ махаббаттың ғұмыры ұзақ» әңгімесі қазақ жігіті Қалихан мен қырғыз сұлуы Құрманжан арасында пайда болған махаббат жайын баян етеді. Автор сол кездегі қырғыз-қазақ бір туған ұлттар достығын ерекше әдемі жеткізеді. Бұл туындысында Алматы-Бішкеке қалаларының әсем табиғатын, екі елдің ауылдары да бір-біріне ұқсастығын салыстыра баяндап жеткізеді.

Махаббат тақырыбы, махаббат ұғымы әлемде өнер және романтиктердің ұғымында үлкен орын алады. Махаббат – бұл бүкіл ғарыштың (ғаламның) құпиясын айқындайтын және түсіндіретін нәрсе, ол «өзінің қасиеті жағынан әрі шексіз, әрі адал, әрі құпия, әрі ғажайып болуы керек». Махаббат арқылы ғана табиғаттың әсемдігін, құпия сырын байқауға, тануға болады. Жан дүниесі сүйіспеншілікке толы адамның жағдайы ішкі көзін, жанын ашады, қабілеттерін арттырады, шығармашылықты бастайды. Бауыржан Ғұбайдуллин шығармашылығында да махаббат тақырыбы кіршіксіз таза, пәк, адал, адам сезіне білетін сезімнің ішіндегі ең биік тұғыры ретінде суреттеледі.

Тәуелсіздік кезеңінде жазылған көркем прозаның ағыны қарқындылық пен әр түрлілігімен ерекшеленді. Көркем прозалық шығармаларда бинарлы концептілер негізіне

құрылған «мәңгілік» тақырыптар (жақсылық пен жамандық, өмір мен өлім, мейірімділік пен зұлымдық, жалғыздық пен жатсыну) көптеп жазыла бастады.

Жазушы Қайыр Бектұрғанов «Бауыржанның «Киесін» өз басым қысқа әңгіменің тамаша үлгісі деп есептеймін» [6, 4 б.] дейді.

Расымен де, жазушының «Кие» атты әңгімесі пішіні жағынан қысқа болғанымен де, көтерер жүгі ауыр проза. Шығармада бүгінгі қоғамда өршіп тұрған аналардың жасанды түсік тастап, артынан арты толмас өкінішке ұрынуы баяндалады.

Қазіргі жаһандану заманындағы адамдарының бойындағы осындай қылықты жазушы дәрігердің сөзімен әсерлі жеткізеді:

«Құдай-ау, әйел атаулы бойына біткен баламен алысатындай қандай заманға тап келдік? Ақырзаман деген сұмдығың осы болып жүрмесін. Адамды біз ақыл иесі дейміз-ау. Ал одан басқа бірде-бір мақұлықтың ойына өз ұрпағына өзі қол көтеру кіріп те шықпайды. Өйткені адами ақылыңды тап!.. Анасының құрсағындағы періштеге қол көтеріп, оны жантәсілім қылып, обалына қалып дәрігер атанып жүргенше екі қолыңды төбеңе қойып, тентіреп кеткенің жөн шығар...» [4, 38 б.].

Бұл үзіндіде дәрігер өзіне де үкім шығарып үлгереді. Алайда, амалы қанша ол оның қызметі. Дәрігердің жасанды түсік жасау сәтін бейнелеген жолдар оқырман бойын тітіркендіріп, ой салары анық.

«Кие» әңгімесіндегі Жарқынай мен әріптесінің арасындағы диалогтан қазіргі замандағы адамдардың ой таяздығы, компьютер басты адам болып бара жатырғанын байқаймыз.

«Не де болса, Хасен жоқта тындырып қояйын. Әйтпесе ол келген соң тағы ұрыс басталады». Осы ойға бекінген ол ізінше телефонға қол созып, институтта бірге оқыған сырлас құрбысына хабарласты. Жарқынайдың ойынан біраздан бері хабардар ол, екі сөзге келмей мұны бірден қостай жөнелді.

- Реті келіп тұрған жоқ па? Енді кешіктіретін несі бар, тулап-тулап басылады да. Туып үлгересің әлі. Міне, отырған жоқпын ба мен, бірінен соң бірі екі баланы туып алып, қызықтан да, қызметтен де құр қалып. Әуелі аспирантуранды бітіріп, диссертацияңды қорғап ал! Бала қайда қашар дейсің?!» [4, 37 б.].

Өте ұтымды да шынайы құрылған диалог. Біздің заманымыздың қайғылы шындықтарын осы формада беру жазушыдан шеберлікті талап етеді. Шығарманың негізі болып табылатын тақырып толығымен ашылған. Осы тұста академик Зейнолла Қадболовтың «Әрбір әдеби шығарма – белгілі дәуірдегі қоғамдық шындықтың сәулесі» деген сөзі ескер түседі.

Бауыржан Ғұбайдуллин де «Кие» туындысы арқылы қазіргі қоғамда орын алып жатырған ананың баласынан безінуі, бойжеткен қыздардың мансап қуып, отбасы құндылығын аяқ асты етуі сынды әлеуметтік мәселелерді көтереді.

«Киедегі» Жарқынайды шығарманың соңында армандаған аспирантурасын да бітіре алмайды, диссертациясын да қорғай алмай, өмір бойы сәби сүймей жындыханадан бір шығады. Оқып отырған оқырманның бойынан Жарқынайға деген аяушылық сезімі де оянуы мүмкін. Бірақ бұл заман шындығы, қазіргі таңда белең алып тұрған өзекті мәселе.

Қорытынды

Жазушы, драматург, Қазақстан Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Дулат Исабеков: «Бауыржан Ғұбайдуллиннің бірнеше әңгімесін оқыдым. Бәрі де ұнады. Ал ерекше ұнағандары «Кие» мен «Биленбеген вальс». «Киеде» аспирантура бітіріп, карьера қуып, қызмет бабымен өсуді көксеген келіншек бойына біткен алғашқы нәрестесін аборт жасатып, алдыртып тастайды. Сөйтіп, ол өмір бойы өзегін өртеген өкінішке ұрынып, жарық дүниеге сәби алып келу, ана атану қабілетінен біржола айырылып, ақыр аяғында жүйке дертіне шалдығып, жындыханадан бір-ақ шығады. Мен осы әңгімені оқи бастағанда автор таптаурын трафаретке түсіп кете ме деп, іштей қауіптеніп едім, оным бекер болып шықты, тап-тұйнақтай ғып алып шыққан. Ал енді «Биленбеген вальске» өзек болған махаббат тақырыбы,

жауынгер жігіттің басынан өткерген ғашықтық сезімінің сүйініші мен күйініші шынайы өрілген.

Бауыржанның ойы құнарлы, тілі нәрлі. Өзі шығармаларын жазатын тілді кемел меңгеру – қаламгерге ең керек қасиеттің бірі» [7, 4 б.] деп жазады.

Түйіп айтқанда Бауыржан Ғұбайдуллин әңгімелерінде қазақ прозасында бейнеленбеген образдар мен заманауи суреттеулер бар. Бұл жазушының бір жаңалығы болса, екіншісі ерекшелейтін тағы бір жайт автор балыққа да, қоянға да, терекке де, аппақ қарға да тіл бітіріп, бас кейіпкерімен сырластырады. Бауыржан Ғұбайдуллин прозасындағы кейіпкерлер ешкімге тәуелсіз, батыл да жігерлі, жаратылысы берік тұлғалар. Әрбір кейіпкерінің (Қалқаман, Назерке, Берікбол, Шортан, Арлан, Гүлдәурен т.б.) жеке дара мінезі, дара болмысы бар. Жазушының кейіпкерлер жүйесімен танысуда Әлихан Бөкейхановтың «Ұлтқа қызмет білімнен емес, мінезден» дейтін сөздері еске түседі.

Ұлы ақын Пушкин «Ең парасатты проза – дәл және қысқа жазылған проза» десе, орыстың көрнекті жазушысы Антон Чеховтың қатаң қағидаға айналған «Қысқалық – таланттың қарындасы» деген сөзі бар. Яки «Қысқалық – тапқырлықтың жаны». Ол бұл фразамен ештеңені дәлелдегісі келмеді, бірақ ол оның дәйексөзге айналуын қамтамасыз етті. Шынында да, қысқалық – таланттың қарындасы. Бұл көптеген жазушылардың шығармаларымен, ұлы тұлғалардың іс-әрекетімен дәлелденген» [8] деген пайымды оңды ұғынсақ, өз жазу стилін, мәнерін тапқан қаламгер-прозаик Бауыржан Ғұбайдуллин бұл әдістемелік кеңесті еркін меңгерген.

Алғыстар

Зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті қаржыландырады (грант №АР19676441).

ӘДЕБИЕТ

[1] Мырза Әли Қ. Қадыр Мырза Әлидің Бауыржан Ғұбайдуллинді Қазақстан Жазушылар одағына мүшелікке қабылдау жөніндегі кепілдемесінен // Кітапта: Ғұбайдуллин Б. Биленбеген вальс. – Орал: Полиграфсервис, 2020. – 156 б.

[2] Айтөлен Ұ. Сөз мәйегін терген қаламгер // «Айқын» газеті. №211. 11.11.2015.

[3] Шөпеғұл Ж. Біздің Бауыржан // «Егемен Қазақстан». №217. 12.11.2015.

[4] Ғұбайдуллин Б. Биленбеген вальс. – Орал: Полиграфсервис, 2020. – 156 б.

[5] Мұханбетқалиев Қ. «Қысқы орман» туралы // Кітапта: Ғұбайдуллин Б. Биленбеген вальс. – Орал: Полиграфсервис, 2020. – 156 б.

[6] Бектұрғанов Қ. Жазушы Қайыр Бектұрғановтың Бауыржан Ғұбайдуллинді Қазақстан Жазушылар одағына мүшелікке қабылдау жөнінде жазған кепілхатынан // Кітапта: Ғұбайдуллин Б. Биленбеген вальс. – Орал: Полиграфсервис, 2020. – 156 б.

[7] Исабеков Д. Бауыржан Ғұбайдуллиннің әңгімелері туралы // Кітапта: Ғұбайдуллин Б. Биленбеген вальс. – Орал: Полиграфсервис, 2020. – 156 б.

[8] Чехов А.П. Культурно-просветительский интернет-портал "Антон Павлович Чехов". URL: <https://www.anton-chehov.info/kratkost-sestra-talanta.html>, 2011 (Қаралған күні: 7.01.2024.)

REFERENCES

[1] Myrza Ali, K. (2020). Kadyr Myrza Alidin Bauyrzhan Gubaydullindi Kazakstan Zhazushylar odagyna mushelikke kabyldau zhonindegi kepildemesinen [From Kadyr Mirza Ali's guarantee for the admission of Bauyrzhan Gubaidullin to the membership of the Union of Writers of Kazakhstan] // Kitapta: Gubajdullin B. Bilenbegen val's. – Oral: Poligrafservis. [in Kazakh]

[2] Aitolen, U. (2015). Soz maiegin tergen kalamger [The writer who typed the word corpse]. «Ajkyn» gazeti, 211 [in Kazakh]

[3] Shopegul, Zh. (2015). Bizdin Bauyrzhan [Our Bauyrzhan]. Egemen Kazakhstan, 217 [in Kazakh]

- [4] Gubaidullin, B. (2020). Bilenbegen val's [An unedited waltz]. Oral: Poligrafservis [in Kazakh]
- [5] Muhanbetkaliev, K. (2020). «Kysky orman» turaly [About the “Winter forest”]. Kitapta: Gubaidullin B. Bilenbegen val's. – Oral: Poligrafservis [in Kazakh]
- [6] Bekturganov, K. (2020). Zhazushy Kaiyr Bekturganovtyn Bauyrzhan Gubaidullindi Kazakhstan Zhazushylar odagyna mushelikke kabyldau zhoninde zhazgan kepilhatynan [From the Pledge of the writer Kair Bekturganov to accept Bauyrzhan Gubaydullin as a member of the Union of writers of Kazakhstan]. Kitapta: Gubaidullin B. Bilenbegen val's. – Oral: Poligrafservis [in Kazakh]
- [7] Isabekov, D. (2020). Bauyrzhan Gubaidullinnyn angimeleri turaly [About the stories of Bauyrzhan Gubaydullin]. Kitapta: Gubajdullin B. Bilenbegen val's. – Oral: Poligrafservis [in Kazakh]
- [8] Chehov, A.P. (2011). Kul'turno-prosvetitel'ski internet-portal "Anton Pavlovich Chehov" [Cultural and educational Internet portal "Anton Pavlovich Chekhov"]. URL: <https://www.anton-chehov.info/kratkost-sestra-talanta.html> (Karalgan kuni: 7.01.2024.) [in Russian]

Мутиев З.Ж., Муханбетова Ж.У.

ПИСАТЕЛЬСКОЕ МАСТЕРСТВО БАУЫРЖАНА ГУБАЙДУЛЛИНА, ПЕРЕХОД К КЛАССИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ

Аннотация. В статье писательское мастерство Бауыржана Губайдуллина, яркого представителя современной прозы, раскрывается через призму анализа его литературного творчества. Авторы тонко разбирают идейно-тематическую сущность таких рассказов, новелл и басен, как «Зимний лес», «Летний град», «Щука», «Святыня», «Одиночество одной ночи», «Нестанцованный вальс», «Снежный день — Новый год», «Сапожник», «Единый подвиг», «Первая и последняя охота», «Прощай, Арлан!», «Робкая любовь длится дольше всех», считая, что ценными настоящие произведения делают затронутые в них такие проблемы, как обций дом человечества, природа, времена года, чарующие красивыми и необычайными явлениями, человек в обществе, временные перемены, эпоха, в которую мы живем, современные социально-общественные вопросы, любовь, влюбленность, искренние чувства. Авторы статьи приходят к выводу, что любое произведение писателя основано на реальных событиях, признают присутствие в творчестве Бауыржана Губайдуллина глубокое познание проблем современной эпохи, умение чувствовать сокровенные стороны времени и считают его писателем-психологом, знатоком и ценителем жизни, подкрепляющим собственное видение своими художественными изысканиями.

Ключевые слова: классическая проза; малый жанр; сюжет; писатель; повесть; новелла; интерпретация; пафос; образ; мифическое познание.

Mutiev Zinulla, Mukhanbetov Zhangulim

THE WRITING SKILLS OF BAUYRZHAN GUBAIDULLIN, THE TRANSITION TO CLASSICAL PROSE

Annotation: In this article, the writing skills of Bauyrzhan Gubaidullin, a bright representative of modern prose, are revealed through the prism of an analysis of his literary work. The authors subtly analyze the ideological and thematic essence of such stories, short stories and fables such as "Qysqy orman", "Jazda jayǵan burshaq", "Shortan", "Kie", "Bir túngi jalǵyzdyq", "Bilenbegen váls", "Qar jayǵan kún-Jańa jyl", "Etikshi", "Ortak erlik", "Alǵashqy hám aqyrǵy ańshylyq", "Aman bol, Arlan!", "Uialshaq mahabbattyń ğumyry uzaq". It is considered that such problems as the common home of mankind, nature, the seasons, charming beauty make real works valuable and extraordinary phenomena, a person in society, temporary changes, the era in which we live, modern socio-social issues, love, infatuation, sincere feelings. The authors of the article conclude that any work of the writer is based on real events, recognize the presence in the work of

Bauyrzhan Gubaidullin of a deep knowledge of the problems of the modern era, the ability to feel the innermost sides of time and consider him a writer-psychologist, an expert and connoisseur of life, reinforcing his own vision with his artistic research.

Keywords: *classical prose; small genre; plot; writer; novel; novella; interpretation; pathos; image; mythical cognition.*